

”שמשון בעונת הבציר” (שושנה שבבו)
הנוסח החתרני הנשי של הנרטיב הלאומי
רונית גז

שושנה שבבו - ביוגרפיה

שושנה שבבו, ילידת זכרון יעקב (1910), דור חמישי למשפחה צפתית מן היישוב הישן, היא בין היוצרות הראשונות שנולדו בארץ בתקופת התחייה הציונית. אביה שימש מורה לערבית בבית הספר היסודי בזכרון יעקב. הוא היה בן למשפחה ממרוקו שהתיישבה בצפת ב-1840, אחרי רעידת האדמה הגדולה שהתחוללה בעיר. באותה שנה הגיע לצפת גם סבא-רבא של שבבו מצד אמה, יצחק שלום כהן כרסתני, שעלה עם משפחתו מפרס. שבבו החלה לפרסם סיפורים קצרים ב-1929 בהיותה בת תשע-עשרה. סיפוריה התפרסמו בעיתונות ובכתבי עת של החוגים האזרחיים בארץ (**דואר היום**, **בוסתנאי**, **הארץ**), ובכתב העת העברי **הדואר** הרומאן הראשון מפרי עטה, **מריה** (1932), עורר פולמוס בין מבקרי הספרות דאז. לאחר צאת ספרה השני, **אהבה בצפת** (1942), לא הוסיפה לפרסם עוד. היא נפטרה בחיפה ב-1992.

א. עלילת הסיפור לאור הביקורת הספרותית על יצירתה שבבו

עלילה הסיפור מתמקדת בדמותו של עובדיה, יליד המושבה, המכונה ”שמשון” בשל חזותו המרשימה. בהיותו בעל כרם, הוא מנהל את מטעו וכרמיו בחריצות. יעדו העיקרי הוא לצבור רווחים. רוזה, בת המושבה, יוצאת בשעת ערב לטייל בכרמים ומפתיעה את שמשון בשעה שהוא שוכב עם פטמה, פועלת ערבייה, בתום יום עבודתם. בין שמשון לרוזה מתפתח דיאלוג. הוא מפרט את תוכניותיו: לצבור כסף ולנסוע לתל אביב לקרנבל פורים כדי לטעום ממנעמי החיים ולמצות’ כלה. רוזה לועגת לאורחות חייו של שמשון, לעגה הערבית שבפיו, לשירים ההמוניים שהוא מזמר, וכמובן לכיבושיו המיניים העלובים. שמשון ”השמח בחלקו” ממשיך בנתיב חייו ומעדיף את הפועלים הערביים, או ליתר דיוק – את הפלאחיות המעניקות לו אתגן כפול: שירותי בציר ושירותים ”אישיים”.

סיפור זה, כמו הרומנים של שבבו **אהבה בצפת ומריה**, עורר פולמוס בקרב המבקרים מיד לאחר פרסומו ב”בוסתנאי”.¹ הביקורת התעלמה לחלוטין מיתר סיפוריה – כשלושים סיפורים בערך. לפי הלוי, הסיפור עמד במוקדה של התנצחות רעיונית על נושא העבודה העברית בין ביטאון ”הפועל הצעיר”, שייצג את הממסד הפועלי והציוני הסוציאליסטי, ובין ה”בוסתנאי” – עיתון התאחדות האיכרים ביהודה ושומרון או ”הבועזים” כפי שכונו על ידי יריביהם.² יהודה לופבן, כותב המאמר ב”הפועל הצעיר”, ביקר את יצירתה של שבבו וכינה אותה ”אידיליה בועזית-בוסתנאית מן ההווה

הערבי בארץ ישראל של מר סמילנסקי³. לדברי הלוי, קצפו של לופבן יצא בשל העובדה ששמשון, גיבור היצירה, העדיף להעסיק פועלות ערביות על פני הפועלות העבריות (הלוי, שם).

טיעון זה מעורר תהייה לאור העובדה שבספרות העברית הארץ-ישראלית הופיעו כבר בתקופת העלייה הראשונה ייצוגים לדמותו של הערבי – בעיקר כפלאח העובד את האדמה, לצד וביחד עם הפועל העברי.⁴ דמות הערבי תוארה בסיפוריהם של סופרים ממגזרים שונים, גם כאלה שהיו מזוהים עם התנועה הלאומית ציונית. בהקשר זה ניתן לציין, בין היתר, את הסיפורים "שוט בארץ" של זאב יעבץ (1891), "יואש" של יוסף לואידור (1927), "בלוי כוכב" של יהודה בורלא (1927), "נקמת אבות" של יצחק שמי (1928), וכן את סיפוריו של משה סמילנסקי "פלחים" (1924), "עבדול קציר" (1924) ו"בני ערב" (1927). נראה אפוא כי ראוי לחפש מניע נוסף לקטילת סיפורה של שבבו על ידי לופבן. לא ניתן להתעלם מן העובדה שסיפור זה, כמו גם שני הרומנים שצוינו לעיל, עוסקים באהבות אסורות. שבבו תיארה בסיפורה יחסי אישות בין שמשון, היליד היהודי, לבין פטמה, הפלאחית הערבית. ייתכן אפוא כי ניפוצו של הטאבו המיני קומם את המבקר לא פחות מאשר סיפור העסקתן של פועלות ערביות.

שבבו לא הייתה הסופרת היחידה שתיארה יחסים אינטימיים בין גברים ונשים משני העמים. גם יהודה בורלא, למשל, שהיה המורה של שבבו, כתב סיפור העוסק בנושא זה – "נפתולי אדם" (1926). הסיפור מגולל את קורותיו של גבר ערבי שנשא אשה יהודיה והקים משפחה. ואולם, הנישואין אינם עולים יפה. גיבור הסיפור מתאהב בשפיקה, נערה ערבייה שברחה מבעלה, ומקיים עמה יחסי מין. בני משפחתה של שפיקה מבצעים מעשה נקמה ומנקרים את עיני המאהב, ואילו שפיקה מתאבדת. גם הטריטולוגיה של בורלא **בת ציון** ("במצר", "כישלון", "התחיה", 1929) מתארת התפתחות של אהבה אסורה. רוזה היהודייה מתאהבת תחילה בדודה הספרדי, אחר כך במורתה אודט ובהמשך קושרת את גורלה לתופיק, בן למשפחה ערבית מיוחסת. היא נישאת לו, לאחר מכן מתגרשת ממנו ונישאת לבן קיבוץ. אלה תולדותיה של בת ציון – בת הארץ הקושרת קשרים עם עדות ודתות שונות, אך לבסוף שבה לחיק עמה.

אף על פי שהדמויות הללו נענשות על אהבתן האסורה, ואילו אחרות שבות לחיק עמן, שתי היצירות הללו זכו לביקורת דומה לזו שנמתחה על סיפורה של שבבו. יוסף סערונני, שהתייחס ליצירות הללו, תלה את האחריות לכשל הספרותי של שבבו על בורלא עצמו. לטענתו, כפי שצוין בפרק הקודם, מבית מדרשו של בורלא עולה ופורחת יצירה פגומה וקלוקלת, שכן יצירותיו של ה"מורה הדגול" מכוונות לפגיעה בערכי הלאום והחברה הציונית ומנחילות את הפגם לתלמידיו.⁵ שקד התייחס ל"נפתולי אדם" של בורלא וטען כי הנאיביות של המחבר נובעת מתפיסה פשטנית של פריצת "טאבו" שאין בו מסתורין ועוצמת ניגודים האופפים, למשל, את "מאחורי הגדר" של ביאליק.⁶ ואולם, ניתן לתהות: האם העיסוק של ביאליק בפריצת הטאבו המיני – יחסי אישות בין יהודי לגויה – זכה ליחס נסלח משום שהוא היה סופר נערץ וקאנוני? האם העיסוק של בורלא ותלמידתו שבבו בנושא זה היה לחטא בלתי נסלח, בהיותם סופרי המזרח שנאבקו לפלס את דרכם לקאנון? הייתכן כי זעמו של לופבן

נבע מן העובדה שהקשר הארוטי בין היליד לבין פלאחית מאיים לחבל בתשתית המיתוס הלאומי ובגיבוש דמותו הסמלית של היליד המיתי?

כך או אחרת, הביקורת לא שבה לעסוק ב"שמשון בעונת הבציר" עד סוף שנות התשעים של המאה העשרים. הלוי פרסם, כאמור, ספר המוקדש ליצירתה של שבבו והתייחס ברצוניה קצרה לסיפור. הוא מצא דמיון בין גיבור הסיפור לבין דמות ה"עברי החדש" בנרטיב הלאומי הקאנוני – גבר אמיץ, חסון ובריא בגופו; אוהב טבע ואיש שדה המסור לכרמו (הלוי, שם). הלוי התעלם מתכונות אחרות של שמשון, בהיותו דמות נלעגת ואנטי-גיבור המנוגד ליליד המיתי. בהקשר זה ניתן לציין את דבריה של ברלוביץ כי בעיצוב דמותו של שמשון מובלעת ביקורת חריפה כנגד הדיוקן הציוני הנערץ של היליד המיתולוגי. לדבריה, זוהי ההוכחה לכך ששבבו כתבה מחוץ לתכתיבי הקאנון והייתה משוחררת מהקריטריונים המקובלים של עיצוב הדמויות.⁷ ואולם, נראה כי שבבו, בדומה לבתיה כהנא, ניהלה שיח מגדרי עם ההגמוניה הספרותית מתוך המרחב הספרותי גופו. היא עיבתה את נקודות המבט והאירה את הפינות הפחות מחמיאות של המפעל ההתיישבותי. מהלך זה, שיצר איום על המיתוס הלאומי שהיה בראשית התהוותו, עשוי גם להסביר את חריפות תגובתם של המבקרים.

ב. "שרירי ברזל לו וראש גדול ונבוב" – פרודיה על מיתוס ה"עברי החדש"

שבבו הצטרפה, כאמור, לשורה ארוכה של סופרות שביצעו מהלך של דמיתזיציה לדמותו של "העברי החדש", כפי שהוא מופיע למשל בסיפור "יואש" של לואידור. בדומה לסיפורה של כהנא, גם בסיפורה מעוצב היליד המיתי כדמות "בשר ודם". ואולם, הוא גם מתואר באור אירוני ולעגני, כפרודיה על דמותו בנרטיב הלאומי הקאנוני.

מהלך זה מתבטא בראש וראשונה באמצעות הכינוי שאנשי המושבה מצמידים לגיבור: "על גבורתו הרבה קראו בשם שמשון" (230). שבבו בחרה להשתמש במיתוס של שמשון המקראי, ובה בעת לרוקן אותו מרוב תכניו ולצקת בו תכנים חדשים. בלשונה של אליסייה אוסטריקר, היא ביצעה מהלך של Mythmaking Revisionist.⁸ לפי הסיפור המקראי, שמשון הצטיין בכוחו הגופני המופלא. סוד כוחו היה בשערותיו. לאחר שסיפר את סודו לדלילה, האשה שבה התאהב, זו בגדה בו וסיפרה את הסוד ליריביו הפלישתים. הם תפסו אותו, גילחו את ראשו, עיוורו את עיניו והפכו אותו לעבד. ברבות הזמן שערותיו צמחו, כוחו שב אליו, ובמעשה גבורה אחרון הוא הפיל על עצמו ועל קהל רב של פלישתים את עמודי זירת הקרבות (שופטים, יג). שמשון המקראי, שהקריב את חייו למען עמו, הפך במותו לגיבור לאומי. בתקופה הלאומית-ציונית הוא היווה מקור השראה ללידת המיתוס של "הגבר החדש", החזק ובעל הגוף, אשר פועל למען הקולקטיב ומוכן להקריב את חייו למען אדמת המולדת.

שבבו ניכסה אפוא לסיפור שני מיתוסים באמצעות הכינוי "שמשון": המיתוס המקראי והמיתוס של הגבר הלאומי החדש. טכניקת ניכוס המיתוסים וניפוצם בסיפורה דומה לזו המופיעה בסיפורה של כהנא. ראוי לשים לב לעמדה המובלעת כלפי כוחו של שמשון ושאר מאפייניו בסיפור:

שמשון לא חונן בחכמה אף לא בהשכלה. בחייו עבר בקושי ארבע כיתות של בית-ספר עממי. לעומת זאת **ניחן בגבורה רבה** ולב טוב. על גבורתו הרבה קראו לו בשם שמשון. שמו האמיתי היה עובדיה. את תהילתו ספרו הנערים בקול. **פעם עיכב סוסים בשטף מרוצם. ופעם הרים פר גדול בזרועותיו.** בקיצור זה היה מן שמשון **גברתן אלים**, בעל זרועות אמיצות, **שרירי ברזל וראש גדול ונבוב** (230) [ההדגשות נוספו].

בשונה מהדמות המקראית ומיואש של לואידור, בסיפור זה שמשון מפגין את כוחו כדי להרשים את סביבתו במעשים טריוויאליים כגון עצירת סוסים והרמת פרים. בסיפור אף נאמר מפורשות כי הוא לא חונן בחכמה. בדברים אלו מובלע המסר המסויג של שבבו כלפי התפיסה הציונית שהעלתה על נס את הצורך בגבר חזק, כוחני ואלים כתנאי לגאולה הלאומית. בדילוג המתפתח בין שמשון לבין רוזה נחשפת תפיסת החיים של גיבור הסיפור ומתגלה יחסו לעבודת אדמה:

שמשון היה שבע רצון מעצמו. ומשהגיע למצב כזה, היה פותח בשיחה ארוכה, נואם בשטף דיבורו והוא עובר בינות לגפנים ומדבר אליהם.

- בחיי רוזה – צעד לפנייה – אין חיים יפים מחיינו כאן. הכל ברשותנו: כרמים, ענבים, טל, שועלים אה....

- ערביות....

- ...מה חסר לנו? הגידי ביום עובדים כחמורים, בערב ישנים כהרוגים, בלילה מטיילים בכרמים [...] מאכלנו עשב השדה ויבול האדמה [...]. אתה צמא? לך אל השוקת והרווה צמאונך. רעב? בלע ענבים כאוות נפשך. מתנמנם? – השתרע פרקדן בתוך הסוכה! [...] הרי לך חיים, ומה עוד? ... ונוסף לזה, אני צובר לי כסף [...] והכיס מתמלא בינתיים! (231).

שמשון, בדומה ליואש בסיפורו של לואידור, מתמסר בחריצות וללא לאות לעבודת האדמה. שניהם מחוברים לאדמה חיבור טריטוריאלי ולא היסטורי-לאומי. ואולם, שמשון מעניק לאדמה משמעות רומנטית ומטריאליסטית, בדומה לנחום בסיפורה של כהנא. הוא משקיע באדמה את כל מרצו ואהבתו, כדי שזו תשיב לו טובה חומרית וכלכלית. הוא מבקש להפיק ממנה תועלת אישית, ואין בכוונתו לחלוק את הנאותיו החומריות עם איש. בהמשך הסיפור שמשון מתאר בפני רוזה מה הוא עתיד לעשות בכסף שיצבור מעבודתו:

- מה תעשה בכסף שתצבור?

- אסע [...] לשם.

- לאו?

- לתל אביב לפורים לקרנבל... על החולות... מספרים כי בערבים החול רטוב וצונן ביום. הוא לוחט – קרא ועיניו התנוצצו – שם שמחים... מבליים רוקדים... על גלגלים, על גלגלים, על גלגלים – החל לשיר בקול רם – וכשיהיה הרבה כסף, תהיה גם כלה... ואז... "פתֹּנֶת לִילָה נִפְלָה בַּפִּיִּלָּה... על גִּלְגָּלִים..."
- רוזה הלכה אחריה וצחקה בסתר ליבה לקלות-דעתו. בכל זאת אמרה להלהיבו בדבריה בקרנבל יש בחורות, הן שמשון לו ידעת כמה... ההייתה פעם בקרנבל?
- לא! ענה בקול גס – השנה החלטתי לנסוע ויהי מה. תארי לך אדם עובד כז'חש כל השנה. חורש, זורע, זומר, קוצר [...] ובסוף אין לו אלא להניח ראשו על כר. האם אלה חיים? זה לא נכון למה אחסר מנפשי כל זאת? (231).

שמשון מצטייר אפוא כצעיר המוני, שטחי, פוחז וקל דעת "עם ראש גדול ונבוב". כל שאיפתו היא לצבור ממון כדי לנסוע לקרנבל, להתהולל ולתפוס כלה. דומה כי הביקורת המובלעת של שבבו בתיאור הגיבור חריפה הרבה יותר מעמדתה הביקורתית של כהנא כלפי דמותו של נחום. כאשר שמשון מצטט שורה מתוך שיר עממי והמוני, מתפתח דיון בינו לבין רוזה על טיבם של השירים שראוי לשיר:

- ובכל זאת אסע אל העיר. בקרנבל אשמח, אבלה... "ובפִּתְוֹנֶת יִשָּׁנָה יִלְדוּנֶת... על גִּלְגָּלִים..."
- הלא תבוש לשיר שירים כאלה שמשון?
- מדוע?
- מפני שאינם יפים. יכול אתה לשיר שירים עממיים כעין...
- עלה דלעונה – הצטחק שמשון.
- "יש לי גן ובאר יש לי" ושאר השירים הרגילים.
- והשיר הוא איננו עממי? שרים אותו בכל הארץ.
- השיר הזה הוא המוני! העירה רוזה בכובד ראש ובנויפה קלה.
- נכון גם הפעם צדקת, בכל זאת... על גלגלים... (231–232).

העיסוק בזמר ובשירה בתקופת ההתיישבות קשור הדוקות לרעיון תחייתה של השפה העברית. כפי שצוין לעיל, גם בסיפור "בציר" של כהנא, סוניה ונחום נותנים את קולם בשיר ומזמרים את הפזמון העממי של ביאליק. השיר שסוניה משמיעה תורם להשמעת הקול הנשי בתוך הוויית החיים של המפעל הציוני. גם בסיפורה של שבבו קיים מסר דומה בתיאורה של רוזה אשר בוחרת לגעור בשמשון בשל השירים הוולגריים שהוא שר; במקום זאת, היא ממליצה בפניו לשיר את שיריו של ביאליק.

האשה נושאת אפוא תפקיד חשוב בקביעת הטעם התרבותי הראוי. מעבר לצורך להשביח את הטעם של דוברי השפה העברית המתחדשת, נראה כי רוזה ערה לאופן שבו מוצגת האשה. בפזמונים העממיים שמשון שר, דוגמת "עלה דלעונה" ו"על גלגלים", הצעירה נתפסת כאובייקט מיני שעל הגבר לכבוש ולהפשיט מכותונתה. פזמונים אלו מעוררים את מורת רוחה של רוזה ומבטאים מחאתה הנשית. לעומת זאת, בשיר "יש לי גן ובאר יש לי" של ביאליק ניתן ביטוי למיניות הנשית מנקודת מבטה של הצעירה. אף על פי שביאליק מתאר את כמיהותיה מנקודת מבטו, הרי שעדיין האשה מצטיירת בשיר זה כסובייקט עם רצונות ותשוקות עצמאיות. נראה אפוא כי גם בנקודה זו מצטיירת דמותו הנבובה של הגיבור, לעומת רגישותה של הדמות הנשית.

ג. יחסו של היליד אל הפלאח הערבי ואל הפועלת הערבייה

בסיפור מתואר יחסו של שמשון אל הפלאחים הערביים העובדים את אדמתו, ובפרט אל פטמה הפועלת הערבייה:

- ברם פועליו אחרו לבוא. כמעט קצף על כך. משראה שהשעה מוקדמת, הצטחק בטוב ליבו
ופנה לבין הגפנים. כנופיה של פועלים ערביים התקרבה [...]
- ענבים טובים השנה! קרא פלח בכובד-ראש – אבו ריחה מוסקט...
 - ברוכים הבאים! קידמם שמשון ורץ אליהם.
 - ברוך אתה בשם אלה! – השיבו הפלחים בחנופה.
 - לעבודה אחים. אשלם לכם כעבודתכם! – זירזם העלם בקול... שמש הבוקר הייתה
חמה מאוד באותו יום והכתה בחוזקה על ראשי הפועלים [...]
 - לעבודה פועלים, הלאה בהמות! (233).

הפלאחים הערביים חסרי פנים ושם. הם מזוהים לפי אפיונם כעובדי אדמה, בדומה לאופן תיאורם בנרטיב הלאומי הקאנוני, למשל בסיפוריהם של יוסף לואידור, "יואש" ובתיה כהנא, "בציר". יחסו של שמשון לפועל הערבי דומה לזה של יואש בסיפורו של לואידור. מצד אחד, הוא מפגין רצון להתקרב אליהם ומעדיף לשיר שירים ערביים על פני פזמונים עבריים; מצד שני, ממדי גופו, כוחו, בעלותו על הכרמים ואלימותו מרתיעים את הפועלים. ואולם, בסיפור זה אין ביטוי למאבק הטריטוריאלי היהודי-ערבי, בדומה לסיפורה של כהנא אך בשונה מסיפורו של לואידור. שמשון נוהג בפועלים הערביים ככוח עבודה לכל דבר ואף מעדיף אותם על פני הפועלים העבריים. זהו ללא ספק מסר "אנטי פועלי", העומד בסתירה לעיקרון עידודה של העבודה העברית. שבבו לא הייתה, כאמור, הסופרת היחידה שבחרה לתאר היחסים בין היהודים לבין הערבים במנותק מהקונפליקט על האדמות בתקופת התחייה הלאומית. ואולם, הסופרים הללו לא עוררו כמו שבבו ביקורת כה חריפה. לכן שוב נשאלת השאלה: מה באמת עורר בסיפור את זעם הביקורת? ראשית, דומה כי הדבר נובע

מן האופן החריף שבו שבבו בחרה, כאמור, לפרק באופן פרודי את מיתוס ה"עברי החדש"; שנית, דומה כי התשובה נעוצה גם באופן שבו הסופרת בחרה לעצב את דמותה של הפלאחית הערבייה ואת יחסו של שמשון כלפיה.

לצד תיאורם הכללי של הפלאחים הערבים, דמותה של פטמה הפלאחית הערבייה ממלאת מקום מרכזי בסיפור. כבר בתחילת הסיפור מופיעה סצנה שבה רוזה בת המושבה תופסת את שמשון בעת שהוא מתנה אהבים מאחורי שיח עם פטמה:

- הרי זה אתה שמשון – נפתעה לראות את העלם המגודל והחסון בשעה זו – שלום לך!
- שלום שלום! החזיר ויצא בלאט מבין הגפנים.
- ומי הברייה המשונה הזאת? שאלה רוזה ברמזה על הדמות הנפחדת, שהסתתרה בין הענפים.
- זאת גמגם שמשון בפנים מסמיקים, שלא התאימו לגמרי למזגו ולצורתו – זו... אחת... פועלת... ערבייה...
- מה מעשיה בשעה זו? הרי הפועלות גמרו את מלאכתן.
- שמשון התאזר כוח, עד שהבליג על בלימתו, לבש ארשת פניו הרגילה, שפעמים היא מעוררת רחמים ופעמים תמיהה.
- אני עכבתי אותה – צחק בקול – ובכוונה... בואי פטמה, קחי סלך, מלאהו ענבים ולכי לביתך. (229)

לעומת התיאור של קבוצת הפלאחים נטולי הפנים והאפיון האישי, פטמה זוכה בהמשך להתייחסות מפורטת ביותר:

הערבייה יצאה ממחבואה נכלמה מאוד – מתוך כך נעשתה כעורה ביותר. זו הייתה ערבייה מן הכפר הסמוך, שנקראה בפי תושבי הכפר "אחורי קוף". כך כינו אותה, על צבע לחייה האדום-שחום, שהיה מכתים מאוד את עורה... קומתה גבוהה למדי. ודומה היה, שכל גובהה התבטא בשוקיה הארוכות. בהתכופפה לא עצרה כוח להשיג את האדמה, וכשכפפה אחת משוקיה הייתה מתהווה על יד הברך זווית חדה המעוררת בחילה. חצי גופה העליון היה ילדותי ובלתי מפותח בפניה נחתמה הבעה טיפשית במקצת, אם כי לא הייתה טיפשה ביותר. בייחוד העידו על כך עיניה הגדולות והפתוחות. בידה הגרמית החזיקה סכין וחתכה בעצבנות אשכול ענבים אחר הניחה בסל.

פטמה הייתה אם לשני ילדים ועבדה עתה בתור פועלת שכירה בקטיפת ענבים לימי הבציר. שמשון ניצל אותה במובן האישי. כך התפאר עתה לפני רוזה האורחת. והוא אמנם מצא בברייה זאת יתרון לגבי פעולות אחרות. שתקנית הייתה, נשמעה מתוך הכנעה, לא

התריסה כנגד שמשון על העושק ולא חמקה מזרועותיו בשעת הצורך. טובה ומסורה.
(230) [ההדגשות נוספו].

שבבו בחרה לתאר את פטמה מנקודת מבט נשית, המפגינה עמדה של חמלה ואמפטיה כלפי הפלאחית נטולת החן והחושניות, לצד התייחסות ביקורתית לשמשון המנצל אותה. הסופרת בחרה לתאר את היחס הדכאני והמנצל של היליד כלפי הערבייה, הממוקמת בתחתית ההיררכיה החברתית והמגדרית. שמשון מפגין את כוחו ומטיל את מרותו על המגזר החלש ביותר. בחירתה של שבבו לתאר יחסי שולט-נשלט בין הדמויות הללו מרחיבה את השיח על אודות חוסר השוויון המגדרי מעבר למרחב החברתי היהודי-לאומי. מהלך זה מאפשר התבוננות על הצד האפל של ביטויי הארוס של היליד כלפי הפועלת הערבייה, כסוגיה המייצגת פגם מוסרי מובהק במסגרת יחסי הכוחות הלא שוויוניים בעליל. נקודת מבט זו לא זכתה כלל ועיקר להתייחסות בנרטיב הלאומי הקאנוני, וגם לא ביצירותיו של בורלא, המתארות, כאמור, יחסים אינטימיים בין יהודים לערבים. אולי משום כך בורלא ביקר בחריפות את תלמידתו הנועזת, שחצתה את הגבולות שלו עצמו.

פטמה השתקנית מקבלת בהכנעה וללא התרסה את הניצול והעושק של שמשון. המספרת עצמה היא שמבטאת את מחאתה המושתקת של הפלאחית המושפלת. בתיאור דמותה של פטמה, אם לשני ילדים, לא מאוזכר קיומו של בעל, ולכן סביר כי עול הפרנסה מוטל על כתפיה. היא נאלצת אפוא למכור את גופה פעמיים: ככוח עבודה זול, וכן בהיותה אובייקט מיני. פטמה הנבונה ומבינה כי עליה ל"מכור" את גופה לפרנסת ילדיה. המספרת מתארת את עבודתה בכרמים ובתוך כך חודרת לתודעתה:

פטמה עבדה במרץ מתוך אותה השתיקה הסבלנית שלה, שנעשתה במשך זמן לחידות חייה... בתוך כך זירזה את חברותיה לעבודה, כאילו אמרה לגמול לאדוניה חלף נשאו אותה על פני יתר העובדות. **בסתר ליבה התגנבה יראה מפני הגברתן יהודי זה, אשר בתנועה אחת יזדקנה לעפר ובאצבע מאצבעותיו יתיז דמה. על כך העריצה אותו.** ומשום כך התמסרה לרצונו מתוך שמחה חשאית ופחד סתר...

- הרי את בת-חיל! טופח שמשון על שכמה בקול חזק כרגיל – פועלות כאלה דרושות לי. היא נעצה בו עיניים פתוחות ורמזה לו חטופות.
- טובה את פטמה – הוסיף שמשון – טובה מן הפועלות שלנו. (234) [ההדגשות נוספו].

בדברים אלו נחשף המניע הקיומי, ההישרדותי, להתנהגותה הצייתנית של פטמה. היא חרדה משמשון החזק פיזית, אך גם מעריצה אותו. לעומת סיפורו של לואידור, שבו הפלאחים יראים מכוחו של יואש ומעריצים אותו, כאן היראה והערצה של פטמה הפלאחית המנוצלת וקשת-היום מאירה את שמשון באור שלילי מובהק. הוא, החזק, מתייחס אליה כאל כלב נרצע באומרו "טובה את

פטמה". שמשון מעיר כי הוא מעדיף אותה על הפועלת העבריייה (הערה שעוררה, כאמור, את חמתו של המחנה הפועלי הציוני, לטענת הלוי). האם הוא נרתע מהפועלת העבריייה משום שאין לה כישורים לעבוד את האדמה, או שמא הוא יודע כי סיכוייו לנצל אותה שואפים לאפס? שמשון סיפר בדיות על כיבושיו בקרב הצעירות היהודיות. מולו ניצבת רוזה הדעתנית, בעלת העקרונות, המתייחסת באופן אירוני וביקורתי למעלליו הבלתי מוסריים. היא מטיחה בו אמיתות שאין הוא מסוגל להתמודד עמן, משום שהוא לא חונן בחכמה ומשום שאין לו מענה לטיעונים הלאומיים, המוסריים והמגדריים שהיא מעלה בפניו. הייתכן אפוא שהוא אינו מסוגל להתמודד עם החלוצה המשקפת את חולשותיו? מסר מובלע זה תוקע מסמר אחרון בארון המתים של מיתוס היליד האגדי, העומד בבסיסו של הנרטיב הציוני. דומה כי משום כך סיפורה של שבבו עורר זעם וזכה לביקורת כה נוקבת.

שבבו העניקה לתשוקה ולארוס של בן המושבה משמעות אנטי-לאומית בעליל, בשונה מסיפוריהם של לואידור וכהנא. שמשון, שנתפס על ידי רוזה במעשה מביש, אינו מנסה כלל לתקן את מעשיו או להעניק להם צידוק כלשהו – לא ברמה האישית והמוסרית וודאי שלא ברמה הלאומית. להפך, הוא מעורר רחמים בניסיונו הרפוי להיחלץ מן המבוכה. שמשון אינו מסוגל לאפק את תשוקותיו לאשה ברמה האישית, וכן אין הוא מסוגל להתמזג עם האדמה ברמה הלאומית; יתר על כן, הוא אף מגדיל לעשות כאשר הוא נכנע ליצריו עם "בת ישמעאל", שאין לה דבר וחצי דבר עם החזון הציוני ועם הולדת האומה היהודית החדשה. נראה כי יותר מכול זהו החטא הבלתי נסלח של שבבו בעיני הביקורת, אשר הטיפה לכתיבה ברוח הלאומיות והציונות. אצל שבבו הכרם הפך לזירה למעשה בלתי-מוסרי של היליד, אשר פורק את דחפיו בקיום יחסי מין עם הפועלת הערבייה – מעשה שהוא בגדר פעולה אנטי-לאומית ואנטי-ציונית. במובן זה, סיפורה מציע אפוא נקודת מבט נשית חתרנית מובהקת.

1. שושנה שבבו, "שמשון בעונת הבציר", בוסתנאי – שבועון של איכרי ארץ ישראל, משה סמילנסקי (עורך), 21.11.1932.
2. הלוי, בת המזרח, עמ' 171 – 172.
3. לופבן, הפועל הצעיר, עמ' 3–6.
4. ראו: Domb, *The Arabs*; ברלוביץ, להמציא ארץ, עמ' 115–166; שקד, הסיפורת העברית 1880 – 1970; רמרז-ראוך, דברי הקונגרס העולמי, עמ' 399–406.
5. סערוני, גזית, עמ' 46–47.
6. שקד, הסיפורת העברית 1880 - 1970, עמ' 87–88.
7. ברלוביץ, לקרוא כאשה, עמ' 24–30.
8. Ostriker, *Toward Feminist* p.p 314–331.

ביבליוגרפיה

- ברלוביץ, להמציא ארץ = י. ברלוביץ_להמציא ארץ להמציא עם – ספרות העלייה הראשונה, תל אביב, 1983.
 ברלוביץ, לקרוא כאשה = י. ברלוביץ, "הדיוקן הכפול שושנה שבבו/גברת כרסתני, ביוגרפיה", לקרוא כאשה 11, חורף 2006, עמ' 24 – 30.
 הלוי, בת המזרח = י. הלוי, בת המזרח החדשה, רמת גן, 1996.
 לופבן, הפועל הצעיר = י. לופבן, "הווי בועזי-בוסתנאי", הפועל הצעיר, כרך 25, חוברת 5, יט' חשוון 1932, עמ' 3 – 6.
 סערוני, גזית = י. סערוני, "המורה ותלמידתו", גזית, כרך א', חוברת ז – ח (תמוז-אב תרצ"ב), עמ' 46 – 47.
 רמרז-ראוך, דברי הקונגרס העולמי = ג. רמרז-ראוך, "דמות הערבי בסיפורת הישראלית", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, 9, ירושלים, 1986, עמ' 399 – 406.
 שקד, הסיפורת העברית 1880 – 1970 = ג. שקד, הסיפורת העברית 1880 – 1970, כרכים א – ג, תל-אביב, 1983.
 שקד, הסיפורת העברית 1880 – 1970 = ג. שקד, הסיפורת העברית 1880 - 1970, כרכים ד – ה', תל אביב, 1988.
 Domb, *The Arabs* = R. Domb, *The Arabs in Hebrew Prose – 1911 – 1948*, London, 1982.
 Ostriker, *Toward Feminist* = A. Ostriker, "The Thieves of Language", in A. Ostriker (ed), *Toward Feminist Criticism* Bloomington: Indiana University press, 1986, pp. 314 - 331.